

Gabrielius Žemkalnis: „Mane išvežė į Vakarus...”

Daiva DAPKUTĖ

Kas galėtų šiandien atsakyti, kaip būtų susiklostęs vieno iš buvusių Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkų Gabrielio Žemkalnio gyvenimas, jei ne Antrasis pasaulinis karas ir sovietų okupacija, pakeitusi ne tik jo, bet ir visos nepriklausomos Lietuvos jaunuolių kartos gyvenimus.

Gabrielius Žemkalnis gimė Kaune 1929 m. sausio 31 d. Vytauto Landsbergio-Žemkalnio ir Onos Jablonskytės-Landsbergienės šeimoje. Nors anksti mirusių senelių (lietuvybės puoselėtojo, dramaturgijos pradininko ir varpininko Gabrieliaus Landsbergio-Žemkalnio (1852-1916) ir žymaus lietuvių kalbininko Jono Jablonskio (1860-1930)) jam neteko pažinti, šių garsių Lietuvos istorijoje žmonių gyvenimas, veikla, ryšiai su kitais to meto lietuvių intelektualiais (Vincu Kudirka, Juozu Tumu-Vaižgantu, Gabriele Petkevičaitė-Bite ir kt.) buvo neatsiejama vaikystės, šeimos ir tėvų pasakojimų dalis. Gabrielius augo to meto nepriklausomos Lietuvos intelektualų, politikų, diplomatų, aktorių, dailininkų aplinkoje. Nors, kaip jis pats prisiminė, „mūsų specialiai neauklėjo ir jokių politinių idėjų neskiepijo^[1]“, jį supantys žmonės ir aplinka formavo augančią jaunąją kartą. Taip pat didelę įtaką turėjo mokykla – Kauno „Aušros“ berniukų gimnazija – ir ten dirbę mokytojai, išugdę visą nepriklausomos Lietuvos jaunuolių kartą. 1940 m. pirmoji sovietų okupaciją 12 metų paauglį užklupo netikėtai: „mane apėmė jausmas – iš manęs kažką atėmė, aš kažką praradau, nors nesuvokiau ką“.^[2] Prasidėjęs karas pakeitė nerūpestingą gyvenimą: besikeičiantys istoriniai įvykiai, būtinybė rinktis ne tai, ką moki ar mėgsti, o tai, kas reikalinga, ne vieną jaunuolį, studentą ar gimnazistą skatino imtis veiklos, kuriai galbūt niekad nebūtų ryžęsi gyvendami nepriklausomoje Lietuvoje – jungtis į pagrindžio veiklą. Vokiečių okupacijos metais trys „Aušros“ gimnazijos gimnazistai Valdas Adamkavičius (Adamkus), buvusio Lietuvos prezidento Kazio Griniaus sūnus Liūtas Grinius ir Gabrielius Žemkalnis 1943 m. nusprendė leisti pagrindžio leidinį „Jaunime, budėk“. Vėliau prie jų grupelės prisijungė Benediktas ir Vytautas Mačiuikos. Mašinėle rašyti (rašomąją mašinėlę turėjo G. Žemkalnis,

kuris ir spausdindavo leidinį), pradžioje šapirografu, paskui rotatoriumi dauginti laikraštukai buvo platinami per draugus ir kitas vidurines mokyklas Kaune, taip pat pasiekdavo Šiaulius, Marijampolę, Vilnių. Per aštuonis mėnesius, kol vokiečių gestapas iššifravo pagrindininkus, jaunuoliams pavyko išleisti 16 „Jaunime, budėk“ numerių[3]. 1944 m. gegužės 13 d. gestapas suėmė G. Žemkalnį tėvų namuose Kaune. Jaunuoliai buvo susitarę: jei kurį suims – per tardymus išsilaikyti tris dienas, kad likusieji suspėtų pasislėpti. Gabrieliui pavyko atlaikyti tardymus ir neišduoti savo bendražygių, kuriems gestapo arešto pavyko išvengti. G. Žemkalnio, V. Adamkaus ir L. Griniaus keliai vėliau susikirto jau Vokietijoje, Reddorfo pabėgėlių stovykloje.

Gabrieliaus Žemkalnio, kuriam tuo metu buvo tik 15 metų, laukė nauja „gyvenimo mokykla“: gestapo tardymai Kauno saugumo požemiuose ir 11 mėnesių, praleistų įvairiuose Vokietijoje kalėjimuose, kol 1945 m. amerikiečiai išlaisvino kalinius iš Bayreutho (Bavarijoje) kalėjimo[4]. Karas ilgiems metais atskyrė visą šeimą: tėvas architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, norėdamas surasti ir išlaisvinti Gabrielių, sekė paskui suimtą sūnų ir atsidūrė Vokietijoje, vyresnioji sesuo Alena su vyru pasitraukė į Austriją, o mama, žinoma akių gydytoja Ona Landsbergienė, su jaunesniu broliu Vytautu liko gyventi Lietuvoje. Po išvadavimo iš vokiečių kalėjimo Gabrielius su tėvu[5] liko gyventi Vokietijoje, 1946 m. baigė Eichstato lietuvių gimnaziją, o 1948 m. su žmona Danute Butkevičiūte-Žemkalniene persikėlė gyventi į Australiją. Su Lietuvoje likusiu broliu Vytautu ir mama Gabrielius per pažįstamus susisiekė tik 1949 m., po Stalino mirties pradėjo daugiau susirašinėti, tiesa, su mama susitikti jau nebespėjo – kai pirmą kartą 1970 m. atvyko į sovietinę Lietuvą, ji jau buvo mirusi.

Nuo paauglystės G. Žemkalnis svajojo studijuoti žurnalistiką, tačiau gyvenimo realybė buvo kitokia – svajonę teko atidėti į šalį ir bandyti išgyventi ir duoną užsidirbti svetimame krašte. Tik atvykusių į Australiją emigrantų niekas nelaukė išskėstomis rankomis. Gabrieliui teko imtis įvairių darbų: nuo mėsininko padėjėjo emigrantų stovykloje, darbo fermoje, šlavėjo Melburno prekybos kompanijoje iki darbo prekyboje ir vieno iš bendrovės „Coles Myer“ vadovų postų. Sunkiu darbu jam pavyko sau ir savo šeimai sukurti finansiškai aprūpintą gyvenimą Australijoje. Sykiu jis galėjo sugrįžti prie savo svajonės, t. y. laiko skirti žurnalistiniam darbui. Išsaugojo jis ir pagrindyje naudotą rašomąją mašinėlę – Valdas Adamkus ją išsaugojo, perdavė Gabrieliaus tėvui, kuris atsivežė rašomąją mašinėlę į Vokietiją ir atidavė sūnui. Gyvendamas Australijoje G. Žemkalnis bendradarbiavo įvairiuose

lietuvių leidžiamuose laikraščiuose („Australijos lietuvis“, „Mūsų pastogė“ „Tėviškės aidai“, „Pasaulio lietuvis“ ir kt.), beveik 27 metus paskyrė darbui prie lietuviškų radijo laidų: organizavo, vadovavo ir rengė lietuviškas radijo valandėles[6], komentarus apie Lietuvos politiką ir lietuvių bendruomenę.

G. Žemkalnis ir V. Adamkus Melburne, Australijoje. Nuotrauka iš Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus archyvų.

Neatsiejama G. Žemkalnio gyvenimo dalimi tapo visuomeninė veikla Australijos lietuvių bendruomenėje: 1971–1972 m. buvo Melburno LB pirmininkas, vienas iš Australijos lietuvių kultūros fondo steigėjų, Australijos lietuvių dienų organizacinio komiteto narys, Lietuvių kredito draugijos „Talka“ narys bei vadovas ir t. t. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę Australijos lietuviai daug prisidėjo prie paramos atsikuriančiai valstybei: rinko lėšas įvairioms mokykloms, ligoninėms, našlaičiams, prisidėjo prie paramos Seinų lietuviams perkant žemės sklypą (kur buvo vėliau pastatyti bendruomenės namai) bei Tremtinių namų Vilniuje statybos. G. Žemkalnis buvo vienas pagrindinių Tremtinių namų statybos paramos akcijų Australijoje iniciatorių, per radijo laidas nuolat kalbėjęs apie tokių namų tikslą, prasmę bei iškilusias finansines problemas. Per keletą mėnesių pavyko surinkti 160 tūkstančių Australijos dolerių[7], kurie labai prisidėjo prie

Tremtinių namų statymo.

Susitikimas Sąjūdžio būstinėje Vilniuje 1989 gegužės 19 d. Iš kairės: prof. V. Landsbergis, PLB pirmininkas V. Bieliauskas, G. Žemkalnis. PLB arch. nuotr.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę gyvenimo permainos laukė ir paties G. Žemkalnio. 1997 m. liepos 1-7 d. Vilniuje vyko IX PLB Seimas. Šis Seimas išsiskyrė iš ankstesnių, nes pirmą kartą užsienio lietuviai susirinko laisvoje Lietuvoje, be to, vis daugiau dėmesio buvo skiriama susikūrusioms naujoms bendruomenėms Rytuose, jų atstovai pirmą kartą buvo išrinkti į PLB Valdybą. 1997 m. naujai išrinktą PLB valdybą sudarė įvairių kraštų atstovai: Vytautas Kamantas (pirmininkas), Tomas Bartusevičius (Vokietija), Danutė Čiornij (Ukraina), Rasa Lukoševičiūtė-Kurienė (Kanada), Milda Lenkauskienė (JAV), kun. Edmundas Purtimas (Kanada), Algis Rugienius (JAV), Audrius Šileika (Kanada), Vytis Viliūnas (Rusija), Horstas Žibas (JAV). Į PLB valdybą taip pat buvo išrinktas šiame Seime dalyvavęs Australijos atstovas G. Žemkalnis. Seime buvo priimta keletas pataisų: sumažinta PLB seimų ir renkamų vadovų kadencija iki trejų metų, paryškinta, kad PLB sudaro visi lietuviai, gyvenantys už Lietuvos Respublikos ribų. 2000 m. X PLB Seime beveik visa PLB valdyba buvo perrinkta dar vienai kadencijai^[8], o dar po trejų metų XI PLB Seime Gabrielius Žemkalnis buvo išrinktas PLB valdybos pirmininku – šias pareigas ėjo iki 2006 m.

Pasibaigus V. Kamanto kadencijai, 2003 m. liepos 7–11 d. XI PLB Seime naujuoju PLB pirmininku išrinktas Gabrielius Žemkalnis. PLB arch. nuotr.

Permainų būta ir daugiau. „Aš ne kartą esu sakęs, kad laikinai gyvenu Australijoje, jau 50 metų laikinai...“[\[9\]](#) juokavo jis. PLB pirmininkui Vytautui Kamantui 1998 m. pasiūlius tapti PLB atstovu Lietuvoje, po 50 metų, praleistų Australijoje, save „išrauti“ iš įprastos aplinkos ir sugrįžti gyventi ir dirbti į Lietuvą buvo nelengvas sprendimas. Būta ir nuogąstavimų, kad Lietuvoje gali patirti tam tikrų sunkumų, ir nuolatinių užuominų dėl giminystės ryšių „su gan įtakingu asmeniu Lietuvoje“[\[10\]](#), nors jo brolis realiai neturėjo nieko bendro su PLB atstovo darbu Lietuvoje. PLB savo atstovybę Lietuvoje įsteigė 1991 m., pirmuoju atstovu tapo Kanados lietuvis Petras Lukoševičius, 1993--1998 m. joje dirbo Juozas Gaila iš JAV. V. Kamantas bandė įkalbėti G. Žemkalinį vyksti į Lietuvą padirbėti trejus metus, bet jis sutiko atvažiuoti tik šešiams mėnesiams. Tiesa, padirbėjus pora mėnesių paaiškėjo, kad viskas ne taip paprasta, – darbo daug, darbas reikalingas, įdomus, prasmingas, taigi abu su žmona nutarė atbūti visą kadenciją – iki 2000 metų.

Kovo 11-osios minėjimas Lietuvių namuose Vilniuje. G. Žemkalis su lietuvaite Natalija Frisenko. Natalijos seneliai (tremtiniai) kilę iš Akmenės. PLB arch. nuotr.

PLB atstovui Lietuvoje teko ne tik atstovauti PLB, koordinuoti skirtingų kraštų bendruomenių veiklą, atstovauti PLB reprezentaciniuose įvykiuose, bet ir dirbti įvairiose nuolatinėse komisijose: Pilietybės, Informacijos centro, Tūkstantmečio virtualios parodos, Tautinių mažumų ir išeivijos departamento lėšų skirstymo komisijose, bendradarbiauti su įvairiomis institucijomis, ministerijomis, Archyvų departamentu, Rezistencijos ir genocido tyrimo centru ir daugeliu kitų.

Atstovybėje buvo laikomasi „atvirų durų“ politikos, neatsisakoma pasikalbėti nei su vienu, jei reikalas susijęs su užsienio lietuviais. „Kai kuriais atvejais aš esu tarpininkas, kai kuriais – tiesioginis Kalėdų senelis“[\[11\]](#) – apie savo pareigas kalbėjo humoro jausmo nestokojantis G. Žemkalnis. Didžiausią malonumą jam teikdavo, kai galėdavo pagelbėti užsienyje gyvenantiems lietuviams, nuo Sibiro, iki Gudijos ir kitų kraštų.

PLB ir PLJS pirmininkų suvažiavime Trakuose, 2005 m. PLB arch. nuotr.

Vienu svarbiausiu prioritetu G. Žemkalniui dirbant Pasaulio lietuvių bendruomenei buvo ryšiai su Rytų kraštais, rūpinimasis lietuviomis, gyvenančiomis buvusios Sovietų Sąjungos teritorijoje. Būdamas PLB valdybos pirmininku ir PLB atstovu Lietuvoje jis ne kartą lankėsi Baltarusijoje, Latvijoje, Lenkijoje, Rusijoje, lankė lietuvius kituose kraštuose. Pats patyręs gestapo tardymus ir vokiečių kalėjimus, itin domėjosi ir rūpinosi lietuvių tremtinių likimais. G. Žemkalnis vadovavo ir su žmona Dana dalyvavo trijose Lietuvos valdžios ir visuomeninių organizacijų atstovų organizuotose ekspedicijose į Sibirą, lankė lietuvių tremties vietas Krasnojarske, Ulan Udėje, Irkutske, Kazachstane, bendravo su ten

gyvenančiais lietuviais, skatino burtis į draugijas, skatino bendravimą su Lietuva, dalinosi informacija apie galimybes sugrįžti gyventi į Lietuvą.

PLB XIII Seimą pradedant. PLB vėliavos pakėlimas prie LR Seimo rūmų. G. Žemkalnis su PLB pirmininke R. Narušiene. 2009 m. PLB arch. nuotr.

Turėjęs būti „trumpalaikis“ darbas PLB atstovybėje Lietuvoje užsitęsė 11 metų iki

2009 m. Švęsdamas savo 80 m. jubiliejų ir su žmona nusprendęs baigti darbus Vilniuje ir grįžti gyventi į Melburną G. Žemkalnis kalbėjo apie nelengvą apsisprendimą grįžti į Australiją. Į klausimą, ką jam reiškia Lietuva ir Australija, jis atsakė labai paprastai: „Yra tėvynė ir yra namai. Australija – mano namai. Ten išgyventa daugiau kaip 50 metų, ten gyvena vaikai ir anūkai (...). Žinau, kad bus sunku išvažiuoti, išvažiuosime su ašaromis, nostalgija bus sunkesnė, negu tuomet, kai pirmą kartą teko išvažiuoti, bet šiandien paprasčiau yra todėl, kad tėvynė visada bus pasiekama.“[\[12\]](#)

Daugelis išeivijoje vykdytų veiklų buvo susiję su savanoryste – išeivija kaupė lėšas bendruomeninei veiklai, jaunosios kartos ugdymui bei švietimui, savo lėšomis išlaikė gausias organizacijas, mokyklas, lietuviškas parapijas, spaudos leidinius, jungėsi į politines akcijas, o Lietuvai atkūrus nepriklausomybę prisidėjo materialine parama atsikuriančiai Lietuvai. Visa tai įvairių kraštų lietuviai darydavo patys, aukodami savo laiką ir sunkiai uždirbtus pinigus, negaudami jokios paramos iš kur nors kitur, neklausdami, ką jiems gali duoti Lietuva, bet patys duodami ir aukodami. „Gražink ką privalai. Gražinkime visą savo skolą Tėvynei ir už ją nukentėjusiems“[\[13\]](#), – rašė G. Žemkalnis, savo gyvenimą taip pat paskyręs šiai lietuviškai veiklai. Geriausias atlygis, anot jo – pasitenkinimas savo atliktu darbu. „Aš nesu joks stebuklas. Galbūt esu stebuklas tik Lietuvos žmonėms, kad dirbu be atlyginimo. Jiems tas neįprasta, o mūsų sąlygomis visai normalus“ [\[14\]](#), – kalbėjo jis.

Gabrielius Žemkalnis mirė 2017 m. gruodžio 10 d. Melburne, palikęs ryškų pėdsaką ne tik Australijos, bet ir visos Pasaulio lietuvių bendruomenės istorijoje.

[\[1\]](#) Ateina laikas apsispręsti. (Pokalbis su G. Žemkalniu). www.plbe.org/Aktualijos/2009/1/gz.htm

[\[2\]](#) Ten pat.

[\[3\]](#) *Lietuvių enciklopedija*. Bostonas: 1956, T. 9, p. 338. Rodos, 16 nr. buvo išleistas 1944 m. birželį, jau po G. Žemkalnio suėmimo.

[\[4\]](#) Savo atsiminimus apie kalėjimus jis aprašė Vokietijoje leistame „Žiburių“ laikraštyje. G. Žemkalnis. Lietuviai gestapo kalėjimuose, *Žiburiai*, 1946 02 16 – 1947 02 25.

[\[5\]](#) Tėvas 1949 m. persikėlė į Australiją, o 1959 m. grįžo gyventi į Lietuvą.

[6] 1974 m. drauge su kitais Melburno radijo stotyje pradėjo rengti lietuviškas laidas, buvo jų prodiuseris, pranešėjas, nuo 1975 m. Australijos SBS radijo lietuviškų laidų rengėjas, 1979-1994 m. – jų vadovas.

[7] G. Žemkalnis. *Suluošintų likimų pėdsakais. Prisiminimai iš ekspedicijų į lietuvių tremties vietas*. Vilnius, 2009, p. 10

[8] Į 2000-2003 m. PLB Valdybą išrinkti: Vytautas Kamantas (pirmininkas), Regina Kučienė (JAV), Milda Lenkauskienė (JAV), Bronius Makauskas (Lenkija), kun. Edis Putrimas (Kanada), Algis Rugienius (JAV), Marytė Šmitienė (Vokietija), Gabrielius Žemkalnis (Australija), Laima Žliobienė (JAV). Pasaulio lietuvių bendruomenės X-ojo Seimo duomenys, *Pasaulio lietuvis*, 2000, Nr. 9-10, p. 49.

[9] G. Žemkalnio 1999 02 02 laiškas V. Kamantui. VDU Lietuvių išeivijos instituto archyvas, F. 6, ap. 7, b. 3022, l. 11.

[10] G. Žemkalnis susirūpinęs, *Tėviškės aidai*, 1998 03 24; G. Žemkalnio 1997 09 16 laiškas V. Kamantui, VDU lietuvių išeivijos instituto archyvas, F. 6, ap. 2, b. 823, l. 3.

[11] Sunkiausia, kai negaliu žmogui padėti. (Pokalbis su PLB atstovu Lietuvoje G. Žemkalniu), *Draugas*, 2000 07 26.

[12] Ateina laikas apsispręsti. (Pokalbis su Gabrielium Žemkalniu). www.plbe.org/Aktualijos/2009/1/gz.htm

[13] G. Žemkalnis. *Suluošintų likimų pėdsakais. Prisiminimai iš ekspedicijų į lietuvių tremties vietas*, p. 62.

[14] Sunkiausia, kai negaliu žmogui padėti. (Pokalbis su PLB atstovu Lietuvoje G. Žemkalniu), *Draugas*, 2000 07 26.

pasauliolietuvis.lt

„Pasaulio lietuviai ir Lietuva“

Mielai pasidalysime svetainėje skelbiamais tekstais ir nuotraukomis, tik prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

